

Акад. А. Теодоров-Балан

БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА

ДЯЛ I. ЗА ДУМИТЕ

ЧАСТ I. ЗВУКОСЛОВИЕ

София, 2012

**Настоящото произведение е издадено
с финансовата подкрепа
на Фонд „Научни изследвания“
при Министерството
на образованието, младежта и науката**

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Александър Теодоров-Балан, автор, 2012

© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-030-5

А. ТЕОДОРОВ-БАЛАН

БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА

ДЯЛ I. ЗА ДУМИТЕ

ЧАСТ I. ЗВУКОСЛОВИЕ

Българска граматична литература на XX век

№ 1 Проф. Стефан Младенов, Стефан Попвасилев *Граматика
на българския език*

№ 2 Проф. А. Теодоров-Балан *Българска граматика. Дял I. За
думите*

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	F
<i>Проф. д.ф.н. Василка Радева</i>	
Речник на по-особени думи и термини, употребени от А. Теодоров-Балан	L
<i>Проф. д.ф.н. Василка Радева</i>	
Българска граматика.	
Дял I. За думите. Част I . Звукословие*	I

* Издателството коригира отбелязаните грешки и добавки на с. XI–XVI в изданието на *Българска граматика. Дял първи: За думите. Част първа: Звукословие*, 1930. – Б.р.

ПРЕДГОВОР

Повече от седем десетилетия акад. Александър Теодоров-Балан работи с голяма всеотдайност и любов в областта на българската филологическа наука, като оставя трайна следа не само в проучването на българския книжовен език, но и в неговото изграждане и обогатяване. Той създава основополагащи за езиковедската ни наука трудове, без да отделя преподавателската дейност от възпитанието на по-младите – ученици и студенти, от ярката гражданска позиция. Теоретичните занимания на учения са тясно свързани с практическото усвояване на книжовната реч. Като се опират на идеите на младограматизма, те са осмислени в по-широк теоретичен план чрез обединяване на диахронния и синхронния подход при обясняване на явленията и при разкриване на континуитета в езиковия развой.

Особена стойност придобиват езиковедските трудове на А.Т.-Балан поради широката обоснованост на теоретичните изводи и обобщения чрез богат конкретен материал от съвременния български език, в който се отразяват сложното отношение и взаимодействие между книжовния език и диалектите.

Когато се чества 95-ият рожден ден на учения, той развълнувано споделя творческите си намерения и планове, като отбелязва: „Сега ме занимава българска граматика. Нашата езиковедска наука дължи още много на нашата граматика; а от своя страна граматиката дължи много на нашето образование“. Той вече е написал и издал няколко граматични изследвания.

Както е известно, интересът към българската граматична литература е свързан с размаха на образователното дело и стремежа към просвета, обусловени от възрожденската идея

за национална принадлежност на българите и техния език. Докато първите ни езиковеди са ориентирани главно към историята на българския език и неговите диалекти, нарасналият нужди на училищата от учебна литература след Освобождението насочват авторите към състоянието и особеностите на съвременния български език.

Несъмнен гласък за развитието на образователното дело, което изисква подготвени педагози, вкл. филолози, дава откритието на *Висшия педагогически курс* (1888) за подготовка на учители, който по-късно прераства в първи български университет, сред чиито основатели се откроява с дейността си акад. А.Т.-Балан.

Въпреки че усилията отначало са насочени към историята на българския език, първите български езиковеди отделят специално внимание и на книжовния език с оглед на неговото изследване и преподаване. Широк отзвук намира статията на А.Т.-Балан „Неуспехът на българския език в нашите училища“, публикувана в *Периодическо списание* (1889, кн. 21–22; 1889, кн. 28–30), в която се разглеждат конкретни проблеми на българската граматика.

Не би било преувеличено твърдението, че с цялостната си научноизследователска и преподавателска дейност през своя живот А.Т.-Балан се подготвя за издаване на *Нова българска граматика за всякого*, като заявява своя интерес към граматичните изследвания още в края на XIX в., с които се вписва в контекста на тогавашната културно-просветна дейност у нас. В периода 1898–1900 г. той последователно издава три учебника, предназначени за средните училища: *Българска граматика за долните класове на средни училища, книга I*; *Български език, методична граматика за долните класове на средни училища* и *Български език, методична граматика за долните класове на средни училища, книга II*, в които се разкрива умението на автора да се насочва към нови идеи и да използва нови аргументи за тяхното доказване и обяснение.

В тези учебници проличава ангажираността на младия Балан към просветното дело у нас, в което приоритетно място се отрежда на изучаването на българския книжовен език. Те

свидетелстват за умението на учения да интерпретира езиковите особености от нови теоретични позиции, като използва научните си познания и ги прилага към конкретния български материал.

Преди да насочи изследванията си към българската морфологична система и по-специално към българския глагол, А.Т.-Балан показва интерес към българската фонетика, заявен в *Българска граматика. Дял първи: За думите. Част първа: Звукословие*, издадена през 1930 г.

За пръв път задълбочено и научно обосновано е разгледан звуковият състав на съвременния български език, като се прави характеристика на отделните звукове. Изясняват се закономерните звукови промени и свързаните с тях произносителни особености, като авторът проявява своето филологическо умение да наблюдава и забелязва, да систематизира и обобщава. Засегнати са въпросите, свързани с характера на българското ударение и неговото влияние не само върху силата, но и върху височината на гласните звукове, като са представени и акцентни модели на българския език. Отделено е място на структурата на българската сричка, а също и на мелодиката – въпроси, които по-късно са в основата на трудовете по фонетика и фонология. Анализирането на фонетичната система и нейните закономерности в *Звукословието* като част от *Българската граматика* несъмнено е повлияно от теорията на младограматизма, но концепцията и структурата на труда разкриват синхронния подход на учения към разглежданите езикови въпроси, както и практическото приложение на изследването с оглед на съвременната филологическа наука. Неслучайно в предговора А.Т.-Балан отбелязва: „Написах тая книга, откак почувствах болно укора, че за слабото знание на българския език в училищата и в обществото са виновни най-вече ония, които трябваше досега да ни снабдят с една съвременна българска граматика и с един български речник... Аз се осмелих да сваля от себе поне малко нещо от тоя укор“ (1929).

Представените теоретични обосновки и обобщения върху граматичния строеж на българския език по-късно залягат

в основата на по-популярните в езиковедската наука Баланови граматики: *Нова българска граматика* (1940) и *Нова българска граматика за всякого* – изцяло преработено издание в две книги *За думите. За изреченията*, в чийто предговор се подчертава: „Тая *Българска граматика за всякого* иде да представи в изцяло преработен вид моята *Нова българска граматика* от 1940 г. Нарекох я „за всякого“, за да не бъде само школка, ако и да има пред очи главно школата; тя е за всякого, който иска да се поучи в българския език, и то под вида му книжевен. Тя е по характера си описателна, тълковно насочена. Заради целта си, която е дидактична, тя сочи в съвременния български език и отражения стари, и възможности нови; описвайки, тя и тълкува, дето домашното ни езикословие не е още поучавало или решавало, или дето граматичното ни образование е пропускало да надзърне“ (1951).

Като учен и творец, в същия предговор А.Т.-Балан отбелязва: „Една *Българска граматика за всякого* трябва да потопи читателя си в живия български език, да го направи да разбере живота на езика сега и поривите му занапред. А тук именно важи най-значително граматичното и общо езиково образование, каквото дава школата на изходящата из нея народна интелигенция. Всяка граматика притежава в себе си нещо творческо“ (1951).

Докато българският език заема основно място като обект на изследване в трудовете на А.Т.-Балан, задача на учения е устройството на книжовния ни език, върху чиято основа се гради и съхранява българската култура. Особено последователна и ревностна е грижата му за българското словно богатство. Понятието „чистота на езика“, което днес много често се коментира без да се разбира коректно и компетентно, за него е тясно свързано с грамотността и езиковата култура. Мястото на чуждите думи в българския език ученият определя като „неотменни сетници от културни сношения между народи“, поради което тяхното недопускане или крайният негативизъм към употребата им са недопустими: „Всякой пуризъм е предизвикано, следовито и страстно **чистене** (по руски чистка); то е *оправдано* в потеклото си, законно в следовитостта и *па-*

костливо в страстта. В своята страст всяко чистене е за укор и осъждане, подобно на всяка крайност.“

Утвърден учен и общественник, А.Т.-Балан неуморно полага усилия за устройството на българския правопис, като основателно отбелязва: „Друга борба ме е занимавала през цели 60 години – от 1893 г. насам, та и сега. То е за разумен, научно оправдан, съвременен правопис. Половин век, и по-дълго, трябваше да се доказва на българското общество и на държавници, че език и правопис са две неща съвършено отделни, та промени ли се правопис, не се променя и език...“ Компетентността му на езиковед, както и опитът му на учител и университетски преподавател му дават възможност да обяснява и мотивира предложенията си за установяване на единна правописна система и да участва активно в дейността на т.нар. Филологическа комисия, назначена с решение на министъра на народната просвета през 1893 г.

Голяма е заслугата на А.Т.-Балан за привличане на обществеността към проблематиката на българския език, неговото нормативно уреждане, преподаване и изучаване. С авторитета си на изявен учен и уважаван преподавател той допринася за изграждане на обществено мнение по въпросите на езика. Много негови статии с разсъждения и обяснения на актуални проблеми, както и езикови бележки намират място във всекидневния печат.

Единствен сред своите съвременници филолози А.Т.-Балан обръща внимание на естетическото възпитание в неговото отношение към обучението по роден език, като подчертава красотата на българския език, благозвучието в речта, нейната мелодика и ритмичност. Грижата за езика той свързва с възпитаване и внушаване на любов към българския език, която включва уважение и внимателно отношение към употребата му.

В преподавателската дейност на учения ярко е отразена непрестанната му грижа за обучението по роден език. В редица статии той разяснява „особеното“ място на обучението по роден език и връзката между българския език и литературата, като специално подчертава необходимостта от създаване

у учениците на „интерес към собствената им реч, усет за предимства в тая реч, за народност в нея, за повишение на свое достойнство в нея“.

В многоаспектната изследователска дейност на академик А.Т.-Балан неговите граматични трудове заемат особено място не само по отношение на предшестващите ги други граматики, но и поради влиянието, което оказват върху развитието на езиковедската наука у нас. От позицията на съвременните лингвистични теории и с оглед на промените, които преживява българският език, днес може да се преосмислят или оспорват изказаните преди повече от половин век мнения, гледни точки и теоретични постановки. Извън съмнение остава обаче отреденото на акад. А.Т.-Балан място в историята на българската наука и образование.

Основателно може да се каже, че житейският и творческият му път очертават една епоха. Той е създател и носител на съвременната си „интелектуална атмосфера“ – академична и научна, която предава на следващото поколение. Не защото е сред първостроителите и създателите на първото българско висше училище, а защото с написаните трудове и с многогранната си дейност е сред основоположниците на българската езиковедска наука, на филологията, на университетското дело. Той не просто оставя трайна следа или ярка диря, а проправя път, по който вървят неговите следовници, възпитавани в дух на родолюбие, на отговорност пред българския език и неговите носители.

Проф. д.ф.н. Василка Радева

РЕЧНИК

по-особени думи и термини, употребени от А. Т.-Балан

- барбаризми** *мн.* Ненужни заети (чужди) думи
- безназвучна** (сричка) Неударена сричка
- бочни назвук** Вторично ударение
- бъдно време** Бъдеще време
- бърнени съгласки** *мн.* Устнени (лабиални) съгласни (б, м, п)
- веже** *гл.* 3 л. Свързва
- везба** *ж.р.* Свързване, съчетаване
- възклицател** *м.р.* Удивителен знак
- въпросител** *м.р.* Въпросителен знак
- гласежно** *прил.* Фонетично
- гласка** *ж.р.* Говорен звук
- гласкова** (система) *прил.* Звукова система
- говорски** *прил.* Диалектен
- двогласка** *ж.р.* Дифтонг
- двоеточка** *ж.р.* Двоеточие
- действена везба** Деятелно отношение, свързване
- днище** *ср.р.* Дъно, основа
- думознаци** *мн.* Знаци, приети и осмислени като думи (%, №, +, §)
- думоред** *м.р.* Словоред
- думски** *прил.* Словен
- думотворба** *ж.р.* Словообразуване, словотворчество
- еклив** *прил.* Сонорен (съгласен звук)
- елорова** (сричка) *прил.* Ликвидна група (-ър/-ръ, -ъл/-лъ-)
- завесни съгласки** *мн.* Беларни съгласни (з, к, х)
- заврат** *м.р.* Инверсия, обратен словоред
- закраени** *прил.* Окончаващи, завършващи
- запетка** *ж.р.* Запетая
- значенски** *прил.* Семантичен
- зъбници** *мн.* Дентални съгласни (д, т)
- изустена** (дума) *прич.* Изговорена дума
- крайка** *ж.р.* Окончание
- кръстомеша** *ж.р.* Контаминация
- кукици** *мн.* Кавички
- междучастица** *ж.р.* Неизменяема дума за израз на размисъл; частица (я, бе, де)
- менитба** *ж.р.* Склонение на имената по облици
- менитна** (дума) *прил.* Изменяема дума
- местоиме** *ср.р.* Местоимение
- нагласуване** *ср.р.* Интонация
- надваряне** *ср.р.* Надпреварване
- назвук** *м.р.* Ударение
- назвучува се** *гл.* 3 л. Акцентува се, поставя се ударение
- насрещници** *мн.* Корелативни съгласни (п/б, к/г, т/д и др.)
- немаря** *гл.* Не обръщам внимание, подценявам
- неменитна** (дума) *прил.* Неизменяема, нефлексивна дума
- обглас** *м.р.* Степенуване на гласни звукове
- обликов** *прил.* Морфологичен
- обнимам** *гл.* Включвам, обхващам
- обсказ** *м.р.* Обстоятелствено пояснение

обсказово изречение Подчинено обстоятелствено изречение

относба *ж.р.* Отношение, отнасяне
охотник *м.р.* Лице, което проявява желание

пакостно *нар.* Вредно

подмет *м.р.* Подлог

подметово изречение Подчинено подложно изречение

подредбов (съюз) *прил.* Субординационен, подчинителен (съюз)

подрок *м.р.* Допълнение

подроково изречение Подчинено допълнително изречение

преминало (време) *прич.* Plusquam perfectum (*беше излязъл*)

препиналец *м.р.* Препинателен знак

призор *м.р.* Грижа, внимание

приказно (наклонение) *прил.* Преизказно наклонение

прилог *м.р.* Приложение

прилогова везба Съчетание с определяемо преди определението (*ум необятен*)

примет *м.р.* Определение

приметово изречение Подчинено атрибутивно (определително) изречение

приметова везба Атрибутивно съчетание, в което на първо място е определението

прирок *м.р.* Сказуемо

прироково изречение Едносъставно безподложно изречение

прирочник *м.р.* Именна част на именно сказуемо (*Анко стана учител*) или сказуемно определение (*Слушаш ме тъй безучастен*)

прирочно съчетание Предикативно съчетание

разлъчен (съюз) *прил.* Разделителен (съюз)

речнишки *прил.* Лексикален

самогласка *ж.р.* Вокал, гласен звук

самогласков *прил.* Който се отнася до гласен звук; вокален

самомножно число *прил.* Pluralis tantum

сверихен (изговор) Свързан изговор

сек *м.р.* Раздел

селби *мн.* Преселвания

сетница *ж.р.* Резултат, последица

сглоб (на дума) *м.р.* Компонент (морфема) на дума

сказец *м.р.* Сказуемо

скупно *нар.* Заедно, общо

слогов *прил.* Стилистичен

споредбов (съюз) *прил.* Координационен, съчинителен (съюз)

спроти *предл.* Спрямо

спряг *м.р.* Словосъчетание

съгласка *ж.р.* Консонант, съгласен звук

съгласков *прил.* Който се отнася до съгласен звук; консонантен

съгласкова купчина Група съгласни звукове

съдба *ж.р.* Осъждане, критика

съскави зъбници *мн.* Съскави алвеолни съгласни (*с, з, ц*)

творница *ж.р.* Морфема, словообразователен формант

товарно *нар.* Прекомерно

траятни (глаголи) *прил.* Verba durativa, несвършени глаголи, които означават извършване на действието без прекъсване

трупина (на дума) *ж.р.* Основа на дума

тръпен (залог) *прил.* Страдателен залог

тръпна везба Страдателно отношение, свързване

тъждероден подрок Допълнение, което има еднаква основа (корен) със сказуемото (*лоши си думи думали; сѣн сѣнува*)

уведа *гл.* Въведа

усебни (глаголи) *прил.* Възвратно-средни глаголи (*върви си, седни си*)

шевова (гласка) *прил.* Съединителна гласна

яд *ж.р.* Отрова

Съставил

Проф. д.ф.н. Василка Радева

БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА

ДЯЛ I. ЗА ДУМИТЕ

ЧАСТЪ I. ЗВУКОСЛОВИЕ

написа

А. ТЕОДОРОВ-БАЛАН

Dr. Ph.,

Професор в Софийския Университет

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ХУДОЖНИКЪ
1930

Съдържание

Предговор стр. IX.

За б. Надолу числата показват параграфи, а параграфите личат на всяка страница горе отвътре.

Увод (стр. 1.)

1. Граматика. — Българска граматика.
2. Български език. — 3. Говор и наречие. Български книжовен език. — 4. Български наречия. Книжевният език, наречията и говорите. Общ български език.
5. Землища на българския език. Книжевният език обединител. Устройство на книжевния език. — 6. Език и речник.
7. Говор и писмо. Два начина за употреба на езика. Съгласие между говор и писмо. — 8. Еднакъв говор и еднакво за него писмо. Правила за говор: граматика; правила за писмо: правопис. — 9. Граматика се излага едновременно съ правопис. Правопис и правоговор.
10. История на българския език. Словенски език и български. Старобългарски език. — 11. Менй на българския език: старобългарски, среднобългарски, новобългарски. Сръбско влияние; руско влияние. Църковнославенски език.
12. Устройство на българския книжовен език. Старо книжевно предание и нови книжевни опити. Начало на новобългарски език. — 13. Българският книжовен език още не съвсем установен. Чужди заеми в него. Побългаряване на заемите.
14. Огледи към други езици. Българският книжовен език се разяснява и изобразява во връзка со старобългарския и с оглед към езиците, които са отпечатели в него свое влияние. Едноплеменни с българския език славенски езици. Сродни со славенските езици купчини езикови в Европа и в Азия.

Подяла на граматиката

15. Езикът се твори за реч. Речта се състои от изречения; изреченията се състоят от думи; а думите се състоят от звукове. — 16. Дялове и части на граматиката.

Дял първи: за думите.

17. **Част първа:** за звуковете (стр. 12).

ЗВУКОСЛОВИЕ

А. Звукове на българската книжевна реч (стр. 12.)

18. Звукове и букви; азбуке. — 19. Звукове на българския книжевен език. — 20. Азбуке на българския книжевен език. — 21. Букви звукови и буква знакова.

Букви и писмо (стр. 16.)

22. Букви еднозначни и нееднозначни. — 23. Букви еднозвукوفي в азбукето, а еднозвукوفي и дwoезвукوفي в писмо: *е, и*. — 24. Буква дwoезвукова в азбукето и в писмо: *щ*. — 25. Букви дwoезвукوفي в азбукето, а дwoезвукوفي и знакозвукوفي в писмо: *я, ю*. — 26. Буква знакова в азбукето и в писмо: *ѣ*. — 27. Буквени двойки дwoезвукوفي и еднозвукوفي в писмо: *дж, дз*.

Букви и правопис изоставени (стр. 21.)

28. Букви и правописни правила излишни в съвременни книги и в пораншни. — 29. Излишни букви: *ѡ, ж, ѡж*. — 30. Излишни правописни правила за *ѡ, ѡ, ѡ*. — 31. Излишни букви с правописни правила: *ѡ, ѡ*. — 32. Различни системи азбучни и правописни.

Други писмени правила и обичаи (стр. 28.)

33. Правопис на собствени имена. — 34. Правопис на чужди имена собствени и нарицателни. — 35. Писане на числителни имена. — 36. Писане с латинско азбуке. — 37. Съкращения. — 38. Писмени знаци.

Б. Естество на звуковете

I. Звукове и гласки (стр. 41.)

39. Звукове природни; звукове за човешка реч или гласки.

II. Орѣдия за гласки (стр. 43.)

40. Система от говорни орѣдия. Учленение на гласки. — 41. Първи дял говорни орѣдия: от дробовете до грѣкляна. — 42. Втори дял говорни орѣдия: от *г* до *бърните* и до *носа*.

III. Механизъм на учленението (стр. 48.)

43. Дулица и дутини. Натѣкмяване на говорните орѣдия. — 44. Натѣкмяване на продуха по сила и по количество. — 45. Натѣкмяване на гласилките. Производство на *дих*, шум, гласов тон. — 46. Прокарване на продуха през устата, през *носа*, или през двете дутини. — 47. Натѣкмяване на устната и на носната дутина. — 48. Натѣкмяване на езика. — 49. Натѣкмяване на *бърните*. — 50. Брой и видове гласки в езиците.

IV. Разподяла на гласките (стр. 56.)

51. Няколко гледища за разподяла. — 52. Общи разреди на гласките от българския книжовен език. — 53. Особни разреди на самогласките. — 54. Особни разреди на съгласките. — 55. Таблицы на гласките от българския книжовен език: I. гласки; II. самогласки; III. съгласки.

В. Звуковете в думи (стр. 71.)

56. Свързан изговор на гласки. Гласки единични во взаимна връзка. Пригаждане на учлененията. Гласови въли. Гласкови части.

I. Сричка (стр. 73.)

57. Гласкови части с изговор свободен; срички. Сричко-творни или сричкови гласки. — 58. Гласки л, р, м, н сричко-творни и несричкотворни. Срички от шумови гласки.

59. Срички от една и от повече гласки; думи от една и от повече срички — Назвучни и безназвучни срички. — 60. Срички с двоегласки.

61. Пренос на срички из един писмен ред в други (стр. 81.) 62. Общи правила за пренос на срички. — 63. Приложение на правилата в определени случаи.

II. Назвук (стр. 86.)

64. Сила на гласа за изговор на сричка от дума, на дума от изречение; назвук думски и реченски.

65. Степени от силата на гласа; главен и бочен назвук. — 66. Безназвучни думи; прислонки и наслонки (енклитики и проклитики).

67. Тон; назвукуване и интонация (нагласяване). — 68. Движение на назвука в реч. — 69. Назвукови системи.

III. Мерене по срички и по назвук (стр. 105.)

70. Мерена и немерена реч. Ритъм. — 71. Стих, строфа, рима. Стихотворство.

Г. Промени на звуковете (стр. 113.)

72. Промени в гласки от думи и от форми на думи. Етимология. — 73. Причини на гласковите промени.

II. Гласкови промени (стр. 117.)

74. Видове промени на гласки в думи и во форми на думи.

Промени у самогласки (стр. 121.)

75. Стари и нови самогласки (стр. 121.) — 76. Твърдост и мекост на самогласки (стр. 125.) — 77. Назвучни и безназвучни самогласки (стр. 126.) — 78. Обгласяване на самогласки въ редици (производствена промяна, стр. 129.)

Промяна у отделни самогласки, стр. 132.)

Самогласка *а*, *я* = *йа*, *ба* или *'а* (стр. 132.)

79. Тя стои за стб. *д*, *м*. — 80. *а* стои за стб. *ъ*, *я* стои за *йъ*, *йь*. — 81. *я* = *ба* стои за стб. *ѣ*. Преглас (ятево правило). — 82. *а*, *я* = *ба* стои за стб. *ж*, *ѣ*. — 83. *а* произлиза от *о* по обглас. — 84. *а*, *я* в купчини тлат, трат, тлят, трят. — 85. Самогласка *а* в крайки *-иня*, *-ия*, *-я*. — 86. Сливане на *аа* в *а*; хаплоглогия. — 87. Особни видове промени на самогласка *а*, *я*. — 88. Измятане на самогласка *а*.

Самогласка *е* (стр. 155.)

89. Тя стои за стб. *е*, *ю*. — 90. *е* стои за стб. *д*, *м*. — 91. *е* от стб. *ѣ*; купчини тлят, трят. — 92. *е* от стб. *ь*. — 93. Особни случаи на *е* за стб. *ь*, *ъ*, *ѣ*, *н*. — 94. Сливане на *ее* в *е*. — 95. Особни видове промени на самогласка *е*. — 96. Измятане на *е*. — 97. Вмятане на *е*.

Самогласка *и* (стр. 176.)

98. Тя стои за стб. *и*. — 99. *и* заменица на стб. *ѣ*. — 100. *и* произлиза от *е* по обглас. — 101. Особни видове промени на *и*. — 102. Измятане на *и*. — 103. Вмятане на *и*.

Самогласка *о* (стр. 192.)

104. Тя стои за стб. *о*. — 105. *о* стои за *д*, *а* — 106. *о* стои за стб. *е*. — 107. *о* стои за стб. *ъ*. — 108. *о* произлиза по обглас. — 109. Особни видове промени на *о*. — 110. Измятане на *о*. — 111. Вмятане на *о*.

Самогласка *у*, *ю* = *йу*, *бу* или *'у* (стр. 209.)

112. Тя стои за стб. *оу*, *ю*. — 113. *у* стои за стб. *ж*. — 114. *у* стои за самогласки *о*, *е*, *и*. — 115. *у* стои за стб. *ѣ*. — 116. Особни видове промени на *у*. — 117. Измятане на *у*.

Самогласка *ѣ* (стр. 215.)

118. Тя стои за стб. *ѣ*. — 119. *ѣ* от стб. *ь*; купчини тлят, трят. — 120. *ѣ* заменица на стб. *ж*. — 121. *ѣ* ота от купчини тлат, трат. — 122. Особни видове промени на *ѣ*. — 123. Самогласка *ѣ* се мести (елоерово правило). — 124. Измятане на *ѣ*.

126. От стара система на самогласки към нова (стр. 230.)

Промени у съгласки (стр. 231)

127. Съгласки в старо и вново време (стр. 231.) — 128. Звучност и незвучност на съгласки (стр. 231.) — 129. Твър-

дост и мекост на съгласки (стр. 236.) — 130. Втвърдяване (отнебяване) и умекчаване (унебяване) на съгласки (стр. 236.) — 131. Двойни или удвоени съгласки (стр. 245.).

Промяна у отделни съгласки (стр. 249.)

Завесни съгласки (гърленици) *г, к, х* (стр. 249.)

132. Те са стб. *г, к, х*. Твърди и меки гърленици. — 133. Промени на *г, к, х* пред меки (небни) гласки. — 134. Особни видове промени на *г, к, х*. — 135. Измятане на гърлени съгласки. — 136. Вмятане на гърлени съгласки.

Небна съгласка (небнива) *й* (стр. 262.)

137. Новобългарска и старобългарска съгласка *й*. — 138. *й* произлиза от скъсени самогласки *и, е*. — 139. *й* произлиза от силно унебнени съгласки. — 140. Промени на съгласка *й*. — 141. Измятане на *й*; зев. — 142. Вмятане на *й*.

Шъкави небници *ж (дж), ш, ч* (стр. 282.)

143. Те са стб. *ж, ш, ч*. Твърдост и мекост на шъкавки. — 144. Шъкавки произлизат от гърленици. — 145. Шъкавки произлизат от съкавки. — 146. Особни видове промени на шъкавки. — 147. Измятане на шъкавки. — 148. Вмятане на шъкавки.

Съкави зъбници *з (дз), с, ц* (стр. 291.)

149. Те са стб. *з, с, ц*. Твърдост и мекост на съкавки. — 150. Съкави зъбници произлизат от гърленици. — 151. Съкавки се менят в шъкавки. — 152. Особни видове промени на съкавки. — 153. Измятане и вмятане на съкавки.

Зъбници *д, т* (стр. 306.)

154. Те са стб. *д, т*. Твърди и меки зъбници. — 155. Зъбници *д, т* въ купчини *жд, шт*. — 156. Особни промени на *д, т* единично и в купчини *жд, шт*. — 157. Измятане и вмятане на *д, т*.

Зъбници *л, р* (плавни съгласки; стр. 321.)

158. Те са стб. *л, р*. — 159. Развитие на пълна и непълна самогласка при *л, р* (аналитикса). Елоерово правило. — 160. Типови купчини с *л, р*. — 161. Особни видове промени на *л, р*. — 162. Измятане на *л, р*. — 163. Вмятане на *л* (*л* епентично).

Носови съгласки (носници) *м, н* (стр. 334.)

164. Те са стб. *м, н*. — 165. Несричкови и сричкови носници. — 166. Особни промени на *м, н*. — 167. Измятане на *м, н*. — 168. Вмятане на *м, н*; двойно *н*.

Бърнени съгласки (бърненици) *б, п, в, ф* (стр. 340.)

169. Те са стб. *б, п, в, ф*. Твърди и меки бърненици. — 170. Особни промени на бърненици. — 171. Измятане на бърненици. — 172. Вмятане на бърненици; вмятане на *в* по обглас

Промени в купчини съгласки и по съседство (стр. 35.)

173. Съгласкови купчини старобългарски и новобългарски. — Промени в купчини: 1. *бв; бй, пй, вй, мй; бн, бр, мр, жр*, — 2. *вн, мн*. — 3. *гн; гт, кт*. — 4. *дй, тй; дл, тл, дт, тт*. — 5. *жск, чск, шск; жст, чст, шст; сч, сц, сиц*. — 6. *згн, здн, скч; зж, сч; зр, ср*. — 7. Купчини с междусъгласкови *л, р*; премятане (метатеза). — 8. Краесловни купчини отъ две съгласки (втората: *л, р; м, н; г, к*).

174. Промени в следежа на гласки; промени в купчини по кръстосване; контаминация или кръстомеша.

175. Стара и нова система съгласкова (стр. 365.)

Книжнина, стр. 368.

Показалец, стр. 372.

Предговор

Написах тая книга, откак почувствувах болно укора, че за слабото знание на българския език в училищата и в обществото са виновни найвече ония, които трябаше досега да ни снабдят с една съвременна българска граматика и с един български речник, от вида напр. на френския *Petit Larousse*, а още не са го сторили. Аз се осмелих, да сваля от себе поне малко нещо от тоя укор.

Давам тая „Българска граматика“ като помагало за студенти, утрешни учители по български език, та и за техни предходници, днешни учители по същия предмет; давам я и за обществени любители на българското езиково знание (вж. „Университетска библиотека, редица помагала“, бр. 1. 1920, предизвестие). Желаях да се държа в кръжило, каквото съм аресал в някои чужди граматики, назначени за проумяване на родния език от страна на обществени учители и любители. Ала състоянието на българската книжнина по научната разработка на предмета, таче и езиковата подготовка на българския читател още не са такива, при които биха били припрости и излишни видът и обемът на много мои тълкувания и усвоеният начин на изложение. Аз писах за наш енци; затуй негде прибръзвам с тълкувания, на които мястото е другаде или покъсно, негде пък повтарям под инакъв поглед нещо, казано порано. Изобщо с изложението и тълкуванията повсяде се грижа, да предложи на читателя по-добро проумяване и по-добро устройство на българския книжовен език, па да го направя, да наблюдава и да съди сам той.

Моята граматика представя предмета си от перспектива на новобългарския книжовен език, и върху днище — старобългарският език. Тя смело се опитва да подмлади остарялата и първобитна още българска граматична терминология, за да бъде повече научна и повече българска. С тоя предмет можеше да се занимае досега някой събор на българските филолози. Още се осмелява тая граматика в опит, да внесе ред в нашата правописна бъркотия. Зарад своето изложение тя имаше нужда от правопис определен, вече издър-

жѧн, и по своята азбучна система найсъответен на звуковата система на българския книжевен език, без да се отклонява предалеч от разумно предание. А такъв бе за нея правописът, начъртан в 1922. от историко-филоложкия клон на Българската Академия на науките, свободно от всякакви политически огледи. Внесох в тоя, наричан в книгата академически правопис, една малка поправка: уменчавам съгласки пред *о* не с *ѣ*, но с *ѡ*. Щѣ ми се да вярвам, че това е правописът на бъдещето, способен да надвие и недоумения, и предразсъдъци, и политика. За да излезе тая граматика на свят с тоя правопис, тя трябаше в мъки да трае под опала четири години. И днес нейната поява е позволена от закона за български правопис (вж. Държавен вестникъ, бр. 200. от 3. декември 1928.).

Знам, че първата дума на българския читател или критик ще бъде против езика на тая книга; и под това съждение ще се засенчи нейното съдържание. Навикнал съм на такава съдба на мои печатни работи. Обаче това не попречи, да влязат у нас в книжевен обиход десетици думи и изрази, изнесени първом от мене на пазар, и да оберат други съчинители на български граматики и на истории на българска книжнина по няколко свои жетви от мои ниви. Дал съм и на свои корители доказателство, че мога да пиша и по техен език. И ако все пак не вървя по тяхното разбиране на българщината на езика и по техния усет за реч индивидуална и релефна, то е поради нещо по̀високо от някаква лична пощявка, или от някакво чудато самомнение. Когато настане день на равностметка на моите книжевни усилия, тогава само ще се определи, дали съм нещо дал, и що — ако бъда дал — на българския книжевен език.

Втора част от първи дял на „Българска граматика“ ще съдържа учение за производството на думи и за техните форми; а втори дял ще съдържа учение за изреченията.

Поставени тук-там кръстета в текста (†) обръщат внимание върху книжнина по предмета. В „книжнина“ подир изложението на граматиката привеждам по преднина български работи. Показалецът в края изрежда азбучно всички думи, за които има нещо казано в киигата, и някои от термините.

Прага, декември 1929,

А. Т. Б.